

Ahmed KULANIĆ

TEMELJNI ELEMENTI ISLAMSKJE TRADICIJE BOŠNJAKA:
stavovi, percepcije i praksa

THE CORE TENETS OF THE ISLAMIC TRADITION OF BOSNIAKS:
attitudes, perceptions and practices

ILUSTRACIJA - *Detalj iz Kur'ana*; Vjerovatno osmanska Turska, Edirne (Drinopolje, Odrin ili Jedrene), 1457–58. godine.

ILLUSTRATION - *Detail from the Qur'an*; Probably Ottoman Turkey, Edirne, 1457–58.

Dr. Ahmed Kulanić diplomirao je teologiju na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu, magistrirao na polju političkih znanosti - Odjel za društvene i političke nauke na Međunarodnom univerzitetu u Sarajevu - IUS (*International University of Sarajevo*), a doktorirao iz oblasti društvenih i političkih znanosti na IUS-u o temi: *Religija, ideološke orijentacije i stranačka sklonost Bošnjaka*. Bio je na mjestu asistenta na Filozofskom fakultetu na IUS-u, a danas je viši asistent na Katedri za društvene i političke znanosti na istom fakultetu. Posljednjih godina aktivno je sudjelovao u nevladinom sektoru u Bosni i Hercegovini, radeći na projektima iz područja religije i političkih znanosti, a također je uključen u nekoliko domaćih i međunarodnih istraživačkih projekata. Koautor je knjige *Širenje islama u Bosni pod Osmanlijama*, a objavio je i više članaka, enciklopedijskih unosa, izvještaja i analiza. Uredio je i knjigu *Bosna i Hercegovina: pravo, društvo i politika*. Trenutno je i glavni urednik časopisa *Epiphany* - časopis za transdisciplinarne studije, te koordinator za istraživanje, znanost i obrazovanje na Institutu za bošnjačke studije - BZK Preporod.

Dr. Ahmed Kulanić he graduated in Theology at Faculty of Islamic Studies, University of Sarajevo, he obtained his master degree in the field of Political Sciences from the Department of Social and Political Sciences at *International University of Sarajevo* - IUS, and he obtained Ph.D. in a field of Social and Political Sciences at IUS, on the topic: *Religiosity, Ideological Orientations and Party Preference among Bosniaks*. He was in the position of Assistant at the Faculty of Philosophy at IUS, and today he is a Senior Assistant in the Department of Social and Political Science at the same faculty. In the last few years, he has actively participated in the non-governmental sector in Bosnia and Herzegovina, working on several projects in the field of religion and political science, and is also involved in several domestic and international research projects. He co-authored a book entitled *Spread of Islam in Bosnia under the Ottomans* published several articles, encyclopedia entries, reports, and analysis. He edited the book *Bosnia and Herzegovina: Law, Society and Politics*. Currently, he also serves as Managing Editor of *Epiphany* - Journal of Transdisciplinary Studies, and coordinator for research, science and education at the *Institute for Bosniak Studies* - BZK Preporod.

ILUSTRACIJA - Rekonstrukcija urađena na temelju izvora: Williama Jamesa Müllera (*Musliman u molitvi*, 1841.) i Khālida Nādžija (*Figure u molitvi unutar džamije*, oko 1910.).

Sažetak

Ovaj članak ima namjeru da prikaže studiju o glavnim specifičnim načelima islamske tradicije muslimana Bošnjaka kako ih je institucionalno definirala tradicionalna Islamska zajednica u Bosni. Također, rad nastoji osvijetliti trenutne percepcije, stavove i prakse u kontekstu sveukupne predosmanske i postosmanske vjerske tradicije Bošnjaka, povijesno poznatih kao *Bono Homini* („Dobri ljudi“). U članku je predstavljeno istraživanje o muslimanima Bošnjacima u vezi njihove islamske tradicije u Bosni, s ciljem da se utvrdi postoje li među njima regionalne, spolne i starosne razlike u pogledu njihovih vjerskih uvjerenja i praksi. Autor se koristi i doprinosima drugih istraživača na ovom području kao što su Ćimić, Karčić i Alibašić.

Ključne riječi: *islamska tradicija Bošnjaka, islamske prakse i obredi u Bosni, religija u sekularnoj državi, muslimani u Bosni, islam u Bosni, islam i sekularna država.*

Uvod

U svojoj hiljadugodišnjoj historiji, Bosna¹ je bila mjesto susreta različitih kultura, tradicija i religija. Zahvaljujući religijskoj raznolikosti, religija i religioznost su odigrali dominantnu ulogu unutar bosanskog društva kao cjeline, predstavljajući tako jedan od ključnih kamena-temeljaca također za bosansku etničku pluralnost. U Bosni postoje tri glavne etničke grupe: Bošnjaci², Srbi i Hrvati, koji su isto tako definirani po svojoj vjerskoj pripadnosti; Bošnjaci su uglavnom muslimani, Srbi su uglavnom pravoslavci, a Hrvati su većinom katolici. Poznata je historijska činjenica da je islam u Bosnu stigao 1463. godine sa osmanskim sultanom Mehmedom Fatihom (Fātiḥ Sultān Muḥammad - Mehmed 1432-1481), obično poznat kao Mehmed Osvajač.³

Dakle, prisutnost islama u Bosni potječe od sredine petnaestog stoljeća.⁴ Tokom osmanskog perioda islam je u Bosni imao status državne religije. Sudjelovao je u mnogim, ako ne i svim aspektima društvenog i kulturnog života bosanskog stanovništva. Prema osmanskom redovnom popisu stanovništva, većinsko stanovništvo Bosne i Hercegovine bili su muslimani (Bošnjaci),⁵ dok usljed stradanja u čestim ratovima, kao i zbog prisilne emigracije, muslimansko bošnjačko stanovništvo na

¹ Stari i historijski naziv Bosne uključuje njenu pokrajinu „Hercegovinu“, koja je sastavni dio sadašnje bosanske države, Bosne i Hercegovine. Dakle, kad god se naziv Bosna koristi u ovom tekstu, i kao domovina i kao država, podrazumijeva se i Hercegovina.

² Kada su u 3. stoljeću prije nove ere došli u Bosnu, Rimljani su bosanski narod nazvali „Bono Homini“ („Dobri ljudi“); Osmanlije i Austrijanci nazvali su ih imenom „Bošnjak“; a kada je Srbin Ilija Garašanin (umro 1874.) pisao svoje „Načertanije“ („Nacrt“ 1844.) za nacionalni program Velike Srbije, on je „Bošnjake“ označio kao jednu etničku grupu u Bosni s tri religije: pravoslavci, katolici i „muhamedanci“. Ali usljed rada srpskih i hrvatskih nacionalnih i vjerskih misionara, Srbi i Hrvati u Bosni su se odrekli svog bošnjačkog etničkog prijekla u korist srpske i hrvatske nacionalnosti, uglavnom na temelju njihove posebne vjerske srpsko-pravoslavne, odnosno hrvatsko-katoličke pripadnosti. Muslimani u Bosni ostali su vjerni svom historijskom bošnjačkom etničkom prijeklu i svom bosanskom nacionalnom i državnom identitetu. O povijesti imena, religije i karaktera „Bošnjaka“ prije dolaska Osmanlija, pogledati link: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjft7fl_OzpAhUEmIsKHxYB a8QFjABegQIARAB&url=https%3A%2F%2Fdamirnadivanu.wordpress.com%2F2018%2F10%2F08%2Fbono-homini-blog-knjiga%2F&USG=AOvVaw1t1emAMOVxb8jKrpFBaUIm. Pristupljeno, 05.06. 2020.

³ Vidjeti link:: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjvgJ7Qi-3pAhWPbsAKHSLPCS cQFjAAegQIFBAC&url=https%3A%2F%2Fen.wikipedia.org%2Fwiki%2FMehmed_the_Conqueror&usg=AOvVaw1dGoVyQG02O0WVNFkOr8V5. Pristupljeno 06. 05. 2020.

⁴ Imamović, Mustafa: *Historija Bošnjaka* („The History of Bosniaks“), Sarajevo, 1997. Interesantno je primjetiti da je islam stigao u Evropu kroz dva prolaza: Iberijskog poluotoka u 8. stoljeću i Balkanskog poluotoka u 14. stoljeću.

⁵ Handžić, Mehmed: *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, Islamska dionička štamparija, 1940.

prvom popisu stanovništva koji je organizirala Austro-Ugarska monarhija 1879. godine, više nije bilo većinsko, nego je to bilo pravoslavno.⁶ U periodu prve i druge Jugoslavije Bošnjaci su bili najveća etnička i nacionalna grupacija u Bosni, ali ih još uvijek bespravno nisu smatrali većinom u bosanskoj državi zbog specifičnih društveno-političkih okolnosti.⁷ Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2013. godine, Bosna je imala 3.531.159 stanovnika, od čega su 50,11% Bošnjaci, odnosno 1,8 miliona, od čega su, vjerovatno, 50,7% muslimani, što znači da su oni većina u Bosni.⁸

Bošnjaci muslimani tokom duge povijesti – počevši od osmanskih vremena, preko vladavine austrougarske imperije, pa sve do prve i druge Jugoslavije i perioda komunizma – razvijali su svoj islamski identitet, kulturu i tradiciju koja je predstavljala jedinstveno iskustvo žive religije u odnosu na druge muslimanske kulture i tradicije u svijetu. Kao posljedica posljednje agresije na bosansku državu, Bošnjaci muslimani su radije migrirali na Zapad nego na Istok, u države kao što su Turska, Egipat, Saudijska Arabija itd.⁹ Stoga se opravdano može reći da Bošnjaci/Bosanci muslimani, koji predstavljaju matičnu ili autohtonu muslimansku zajednicu u Evropi, imaju svoju jedinstvenu islamsku tradiciju, kulturu i razumijevanje islama utemeljenog na bosanskom – evropskom iskustvu, ali su i potpuno svjesni pripadnosti Ummetu kao kolektivnoj svjetskoj muslimanskoj zajednici.¹⁰

Četiri glavne karakteristike islamske tradicije Bošnjaka

Prvo, islamska tradicija Bošnjaka je tradicija rutinizacije Sunneta (*Sunnah* – vjerovjesnička moralna i pravna norma) i Džemā'ata (ar. *Džamā'ah* – jedinstva muslimanske zajednice) u teološkom i društvenom ili političkom smislu. U teološkom smislu islamska tradicija Bošnjaka označava vjerovanje u šest načela vjere (*imān*) i pet načela obavezne vjerske prakse (*islām*). Šest načela vjere su: vjera u jednog Boga, meleke, Božije knjige, Božije poslanike, Sudnji dan i vjerovanje u Božiju apsolutnu volju (*qadā'*) i Božiji apsolutni dizajn (*qadar*); a pet načela obavezne vjerske prakse su: unutarne i vanjsko svjedočanstvo vjere u Boga i Njegovog posljednjeg poslanika Muhammeda, a. s. (*šahādah*), obavljanje pet dnevnih namaza, post u mjesecu ramazanu, godišnje davanje zekata (*zakāt*) i jednom u životu

⁶ McCarthy, Justin: *Ottoman Bosnia, 1800 to 1878*. U: Pinson, Mark (ed.), *The Muslims of Bosnia-Herzegovina: Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Cambridge, MA: Harvard University Press, (1996).

⁷ Filandra, Šaćir: *Bošnjačka politika u XX stoljeću*. Sarajevo, IP Sejtarija, 1998.

⁸ *Federalni zavod za statistiku: (Census of Population, Households and Dwellings in Bosnia and Herzegovina 2013)*, Sarajevo, FZS, 2016.

⁹ Emirhafizović, Mirza, et al. (ed.): *Migrations From Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo: Ministry of Human rights and refugees and Faculty of Political Sciences, 2013.

¹⁰ Karčić, Fikret: *What is 'Islamic Tradition of Bosniaks?'*, Sarajevo, Preporod, December 7, 2006.

obavljanje hadža u Meki (ar. *ḥadždž*). U društvenom ili političkom smislu, islamska tradicija Bošnjaka održava ideju ispravnog naslijeđivanja Poslanika Muhammeda, a. s., prihvatajući izbor Ebu Bekra (Abū Bakr) za prvog halifu, potom je slijed nastavljen pravednim halifama Omerom al-Hatabom (ʿUmar al-Khaṭṭāb), Osmanom ibn Affanom (Othmān ibn Affān) i Alijom bin Ebi Talibom (Alī bin Abī Ṭalīb).

Drugo, važno obilježje islamske tradicije Bošnjaka je tradicionalno slijeđenje hanefijske (Abū Ḥanīfah)¹¹ škole islamskog prava (*ṣarīʿah/fiqh*) i maturidijske (*al-Māturīdī*)¹² škole islamske doktrine (*ʿaqīdah/kalām*). Oni su prednost u hanefijskoj školi pronašli u slobodnoj prosudbi (*idžtihād*) u islamskim pravnim pitanjima, a u maturidijskoj školi otkrili su snagu racionalne misli u pitanjima temeljnih načela vjere i teologije.

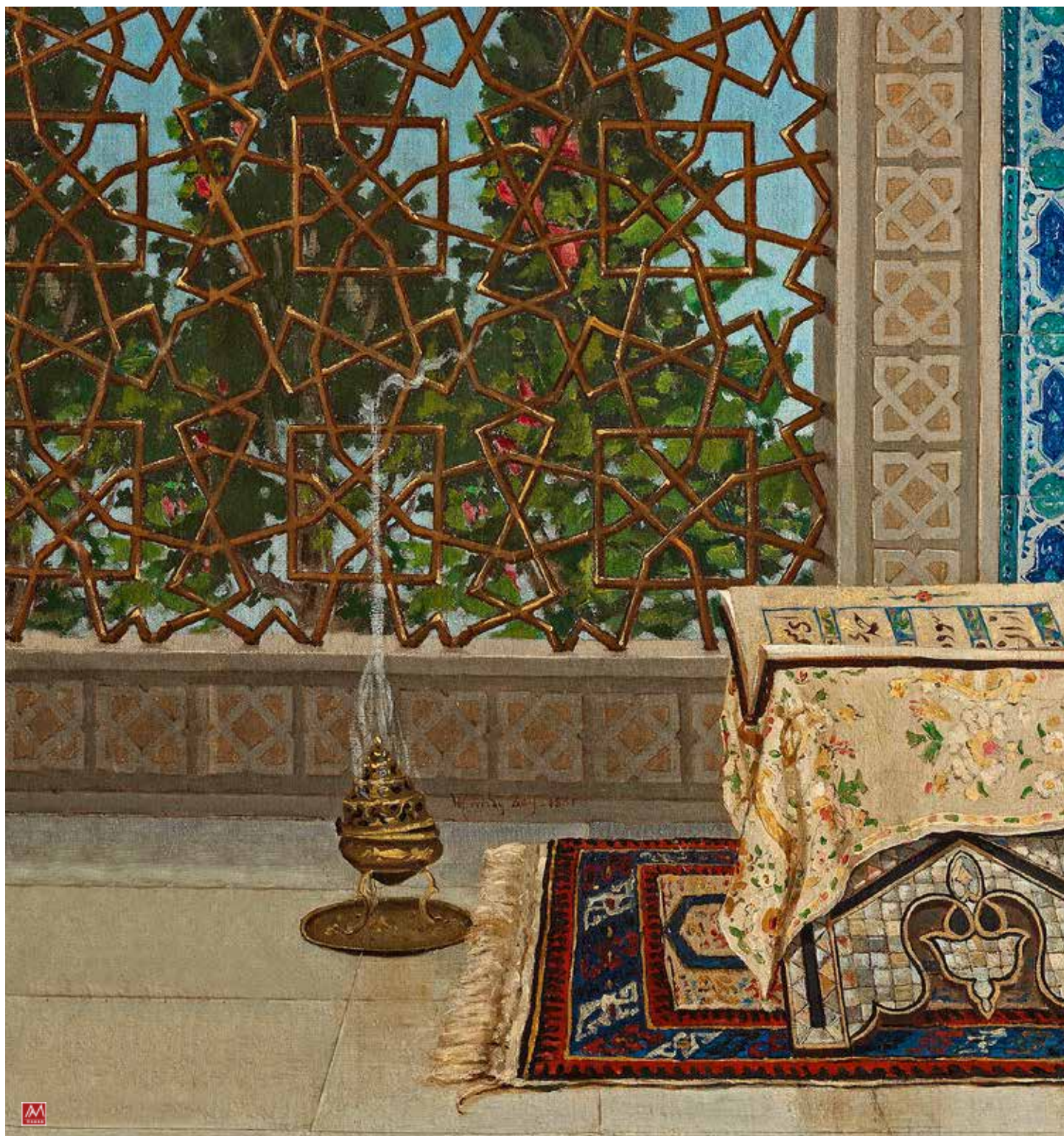

ILUSTRACIJA – *Reisu-l-ulema Husein ef. Kavazović*; Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu – Međunarodni simpozij "Znanstvena misao imama El-Maturidija", novembar 2019. godine.

ILLUSTRATION – *Raisu-l-ulam Husein ef. Kavazović*; Gazi Husrev-bey's Library in Sarajevo – International Symposium "The Scientific Thought of Imam El-Maturidi", November 2019.

¹¹ Wensinck, A. J.: *The Muslim Creed: Its Genesis and Historical Development*, Cambridge University Press, 1932.

¹² Cerić, Mustafa: *Roots of Synthetic Theology in Islam – A Study of the Theology of Abū Maṣṣūr al-Māturīdī (d. 333/944)*, ISTAC, Kuala Lumpur, 1995; Cerić, Mustafa: *Korijeni sintetičke teologije u islamu: Ebu Mensur el-Maturidi (853-944)*, El-Kalem, Sarajevo, 2012; Rudolph, Ulrich: *Al-Māturīdī and the Development of Sunni Theology in Samarqand*, translated by Rodrigo Adem, Brill, Leiden/Boston, 2015; *El-Maturidi i razvoj sunijske teologije u Semerkandu*, bosanski prijevod: Enes Karić, Centar za napredne studije – CNS, Sarajevo, 2018.

ILUSTRACIJA - Rekonstrukcija urađena na temelju izvora: Osman Ħamdī-beg, Mlada žena uči Kur'an. Osmansko carstvo, Istanbul 1880.

Treće, razlikovna karakteristika islamske tradicije Bošnjaka je u njihovom inkluzivnom pristupu i u pogledu međumuslimanskih odnosa u kojima imaju jednaku ljubav prema Ehl-i beytu (ar. *Ahlu-l-bayt*) i ashabima (ar. *Ahlu-l-aṣḥāb*), drugim riječima, oni se osjećaju kao *muslimani* prije nego što pripadaju bilo kojem ekskluzivnom *mezhebu* (školi mišljenja) bilo u pitanjima šerijata/prava (*ṣarī'ah/fiqh*) ili u pitanjima vjerovanja ('*aqīdah/kalām*); i u pogledu međureligijskih odnosa sa sljedbenicima Knjige (ar. *Ahlu-l-kitāb*), posebno Židovima i kršćanima, otvoreni su za konstruktivni dijalog u svrhu mira i tolerancije.

Konačno, četvrta karakteristika islamske tradicije Bošnjaka je njihova posvećenost srednjem putu (*Al-Waṣaṭiyyah*) kao odgovor na sve vrste vjerskog ekstremizma i nasilja.

Islamska tradicija Bošnjaka između teorije i prakse

U istraživanju koje slijedi prikupili smo 677 odgovora u razdoblju između 15. jula i 15. augusta 2018. godine, sa 95% nivoom pouzdanosti i granicom pogreške od $\pm 3,77$ u odnosu na cjelokupno bošnjačko stanovništvo koje ima pravo glasa (18+ godina) od 1.479.135. Cilj ovog istraživanja je da se pokaže koliko se i na koji način u svakodnevnom životu primjenjuju osnovne karakteristike islamske tradicije Bošnjaka. U pogledu rodne distribucije odgovora, uzorak čine 55,2% muškaraca i 44,8% žena, kao što je naznačeno u donjoj tabeli:

Spol:	
Muškarci	55.2%
Žene	44.8%

Tabela 1: Distribucija uzorka na osnovu spola

U odnosu na dob ispitanika, uveli smo pet glavnih kategorija – i to između 18-23¹³, 24-29, 30-39, 40-49 i 50 i više godina, pored toga ispitanici u našem istraživanju u prosjeku imaju 34 godine kao što je prikazano u tabeli ispod:

Dob: (M=33.81)	
18-23 (Dejtonci)	21,4%
24-29	19,9%
30-39	30.6%
40-49	19,5%
50 i više	8,6%

Tabela 2: Distribucija uzorka na osnovu godina ispitanika

Kao što je prikazano u gornjoj tabeli, najzastupljeniju dobnu kategoriju predstavljaju oni između 30 i 39 godina, dok su najmanje zastupljeni oni koji imaju 50 i više godina.

Raspodjela upitnika izvršena je u deset glavnih regija u kojima žive Bošnjaci – sedam u bosanskom entitetu koji se zove „Federacija“, u dvije u bosanskom entitetu sa srpskom većinom i u Brčko Distriktu, a što se temelji na posljednjem popisu stanovništva iz 2013. godine. Svaku regiju minimalno su predstavljala tri ili više grada, osim distrikta Brčko i kantona Goražde u kojem se upitnik realizirao samo unutar jednog grada. Ovo daje snagu i valjanost reprezentativnosti geografske distribucije upitnika. Procenat administrativno-teritorijalne raspodjele upitnika naveden je u tabeli ispod:

Prebivalište	%
Bosansko-podrinjski kanton	2,5
Brčko district	2,5
Srednjobosanski kanton	7,7
Hercegovačko-neretvanski kanton	5,5
Bosanski entitet sa srpskom većinom	7,5
Kanton Sarajevo	21,9
Tuzlanski kanton	23,2
Unsko-sanski kanton	10,0
Zeničko-dobojski kanton	19,2
Ukupno	100,0

Tabela 3: Distribucija uzorka na osnovu mjesta prebivališta

Nadalje, tabela unakrsne tablice kao što je prikazano u nastavku daje nam uvid u strukturu uzorka na temelju dobi i mjesta prebivališta prema kojem su Dejtonci ali i sve ostale dobne skupine zastupljene u svim geografskim regijama u studiji.

Analiza glavne komponente korištenjem rotacije varimaxa i opterećenjem faktora s Eigenvalueom većim od jednog provedena je za dolje navedene čestice koje se grupiraju u dva glavna faktora a koji objašnjavaju 55% ukupne varijanse (disperzije). Među navedenim česticama dvije su imale negativan utjecaj, naime (7.13.) Proslava dana svetog Jurja – Đurđevdana u koliziji je s islamskom tradicijom; i (7.15.) hamajlija ili talisman i predviđanje budućnosti/sudbine strogo je zabranjeno u islamu u odnosu na druge čestice.

¹³ Ispitanike u dobi između 18 i 29 godina podijelili smo u dvije kategorije. Uvođenje ove dvije kategorije nalazi svoje uporište u činjenici da su oni između 18 i 23 godine rođeni nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma (i oni će, uglavnom, prvi put učestvovati u izbornom procesu u bosanskoj državi) i stoga će od sada u studiji biti definirani kao „Dejtonci“. Nadalje, želimo vidjeti gdje postoje razlike između ove grupe u usporedbi s drugim dobnim grupama u Bosni u pogledu njihove religioznosti, ideoloških usmjerenja i stranačke pripadnosti.

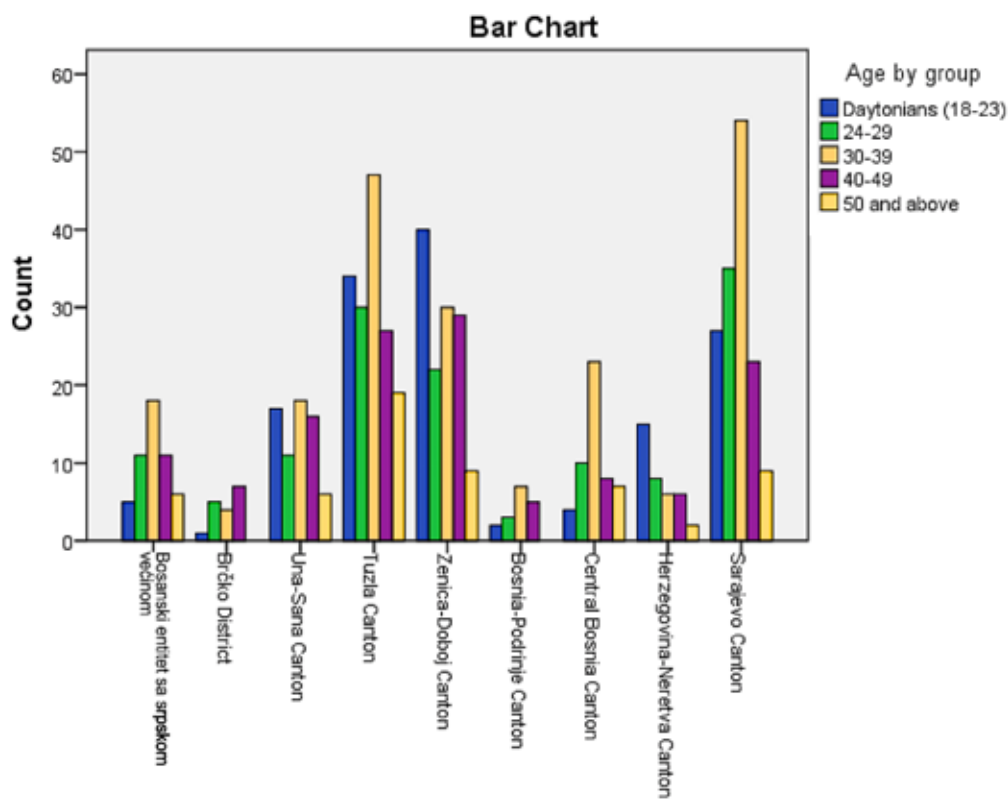

Tabela 4: Unakrsna tablica po mjestu boravka

Kada je u pitanju čestica vezana za Dan svetog Jurja – Đurđevdan, većina Bošnjaka smatra da to nije dio islamske tradicije, od kojih se 53,9% u potpunosti ili uglavno slaže s tim. Međutim, zanimljivo je da gotovo polovina njih nije sigurna (31,2%) u značenje ovog blagdana ili ga ne smatraju kolizionim s islamskim učenjem (11,4% uopće se ne slaže, a 3,4% se ne slaže).

Kada je govor o učenju *talkina*,¹⁴ većina ispitanika nije sigurna u njegov status (52,7% niti se slaže, niti se ne slaže). Također, Bošnjaci su podijeljeni kada je u pitanju obilježavanje određenih dana nakon smrti osobe, učenje *tevhida*.¹⁵ Iako obilježavanje ovih dana većina ispitanika ne smatra dijelom osnovnih dužnosti prema umrlom (52% njih se nikako ne slaže), činjenica je da gotovo svaki peti

¹⁴ *Talkin* (*talqīn*) je arapski izraz koji znači podsticanje osobe da govori ili ponavlja nečije riječi. Talkin je postao „islamska tradicija“ u Bosni jer je ulema (muslimanski učenjaci) uvela praksu pomoći umrlom neposredno nakon ukopa tako što se izgovaraju principi vjere kao odgovor na pitanja meleka Munkira i Nekira umrlom u grobu: Ko je tvoj Gospodar? "Allah"! Koja je tvoja vjera? „Islam"! Ko je tvoj Poslanik? „Muhammed"! Ko je tvoj vodič? „Kur'an"! Koja je tvoja Qibla (smjer u molitvi)? „Ka'ba"! Ta se tradicija još uvijek održava u Bosni, ali ne kao što je bila nekada, jer su neki muslimanski učenjaci doveli u pitanje njezinu pouzdanost.

¹⁵ *Tevhid* (*tawḥīd*) je arapski termin koji označava samu jezgru islamske doktrine monoteizma. On ima posebno značenje u Bosni u smislu sjećanja na umrlom sedmog i četrdesetog dana od njegove smrti, kada se rodbina i prijatelji okupe da prouče *Jāsin*, poglavlje iz Časnog Kur'ana, da prouče *Zikr-tawḥīd*, tj. sjećanje i ponavljanje imena Jednog Boga, Allaha i ostalih Njegovih lijepih imena, kao i zazivanje oprosta i milost za umrle. Ovu praksu su, također, osporili neki studenti koji su studirali izvan Bosne.

ispitanik pozitivno gleda na navedenu praksu. Ogromna većina Bošnjaka (72%) smatra da su talismani i proricanje sudbine/budućnosti strogo zabranjeni u islamu, a oko 20% njih ne poznaje pravni status istog, dok samo 8,2% ispitanika ne smatra ih zabranjenim. Sujevjerje o gavranu i kukavici, prema mišljenju naših ispitanika, nije rašireno među Bošnjacima, jer se s istim slaže samo 8,2% Bošnjaka ili svaki dvanaesti. Kada je u pitanju tradicija posjećivanja dovišta, kao što su Ajvatovica, Buna itd., 25,1% Bošnjaka smatra da to nije u skladu s islamom i islamskom tradicijom, dok se u pogledu *mevluda*¹⁶ i *tevhida* kao sastvanog dijela islamske tradicije Bošnjaka, gotovo 66% ispitanika složilo ili u potpunosti slaže s navedenom tvrdnjom – njih 18,6% nije sigurno u pravni status istih. Običaj mladenke da drži Kur'an i hljebe pod rukama ponudio je najraznovrsnije i najrazuđenije odgovore kada su u pitanju naši ispitanici. Dok se 31,4% ispitanika ne slaže sa takvim običajem, 28,1% se slaže, a 40,4% niti se slaže, niti se ne slaže.

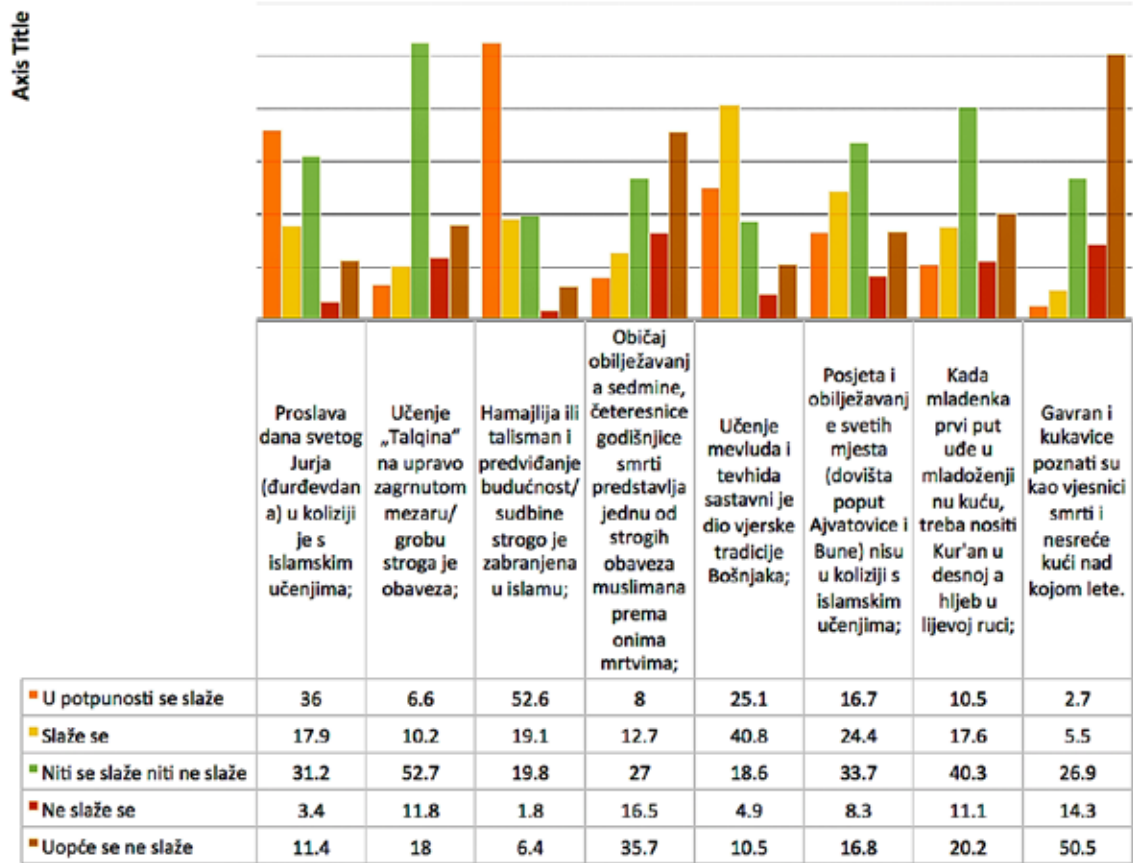

Tabela 5: Islamska tradicija Bošnjaka

¹⁶ *Mevlud* (*mawlūd*) je arapski izraz koji znači rođendan poslanika Muhammeda, a. s. Islamska tradicija u Bosni je da se obilježava Poslanikov rođendan, ne samo na tačan datum, 12. rabi' u-l-awwal, nego i u bilo kojoj radosnoj prilici poput rođenja djeteta, izgradnje kuće itd. Tu tradiciju su nedavno osporili neki studenti koji su studirali izvan Bosne.

Jedina čestica na kojoj se pojavila statistički značajna razlika – u pogledu tri glavna demografska obilježja, tj. spol, starost i mjesto prebivališta bila je (7.17) „Učenje *mevluda* i *tevhida* sastavni je dio vjerske tradicije Bošnjaka“, prema kojoj znatno više muškaraca nego žena smatra da su mevlud i tevhid sastavni dio vjerske tradicije Bošnjaka. Ista stavka pokazuje razliku i kada je riječ o regionalnoj distribuciji ispitanika koja pokazuje da su mevlud i tevhid smatrani integralnim vjerskim praksama najrasprostranjeniji u Tuzlanskom kantonu, dok je takvo poimanje najmanje prisutno među ispitanicima iz Bosansko-podrinjskog kantona. Međutim, kada je u pitanju starost, iako postoji osnova za dublja istraživanja kada je u pitanju navedena varijabla, bitno je istaći da ona trenutno nije pokazala statistički značajnu razliku kada je u pitanju dob ispitanika.

Nadalje, čestica o posjetama i obilježavanju dovišta poput Ajvatovice i Bune nije u koliziji s islamskim učenjima i pokazala je da postoji značajna razlika među dobnim skupinama što pokazuje da mlađe generacije Bošnjaka smatraju da su navedene prakse u koliziji s islamskim učenjima za razliku od starijih ispitanika. Prema jednosmjernoj ANOVA ($F = 6.234$, $p = .000$), postojala je značajna razlika između dobnih skupina. Tukeyov posthoc test otkriva da je značajno manja podrška posjećivanju i obilježavanju dovišta među najmlađom generacijom Bošnjaka ($2,96 \pm 1,2$, $p = .016$) u odnosu na 50 i više godina ($3,59 \pm 1,1$), dok nije bilo statistički značajne razlike između dobnih skupina između 41-49 i 50 godina starosti. ($p = .547$).

Zaključak

Uzimajući u obzir vanjski pritisak deislamizacije tokom komunističkog režima i nedavne unutarnje izazove njene revalorizacije od strane nekih studenata koji su studirali izvan Bosne, možemo zaključiti da je islamska tradicija Bošnjaka dokazala svoju postojanost, održivost i kontinuitet u održavanju svojih temeljnih načela i temeljnih karakteristika.

Prvo, ostala je vjerna osnovnim principima vjere i tradicionalnoj moralnoj praksi uz dobrovoljnu predanost, koja je karakteristična za mističnu sufijsko-dervišku tradiciju kombiniranu sa nekim starim praksama bosanskih narodnih običaja.

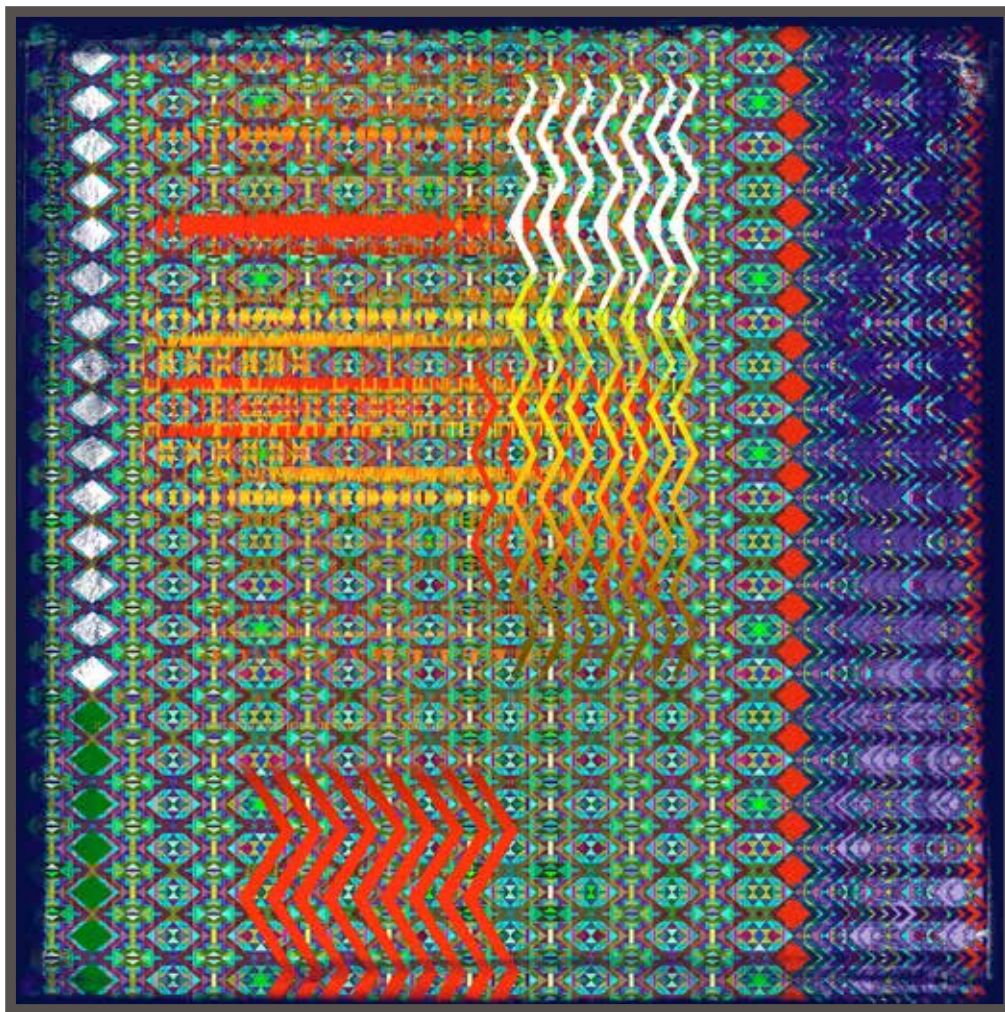
Drugo, islamska tradicija Bošnjaka njeguje *idžtiḥād* (ar. *idžtiḥād*), slobodno mišljenje u islamskom pravu i racionalnost u islamskoj teologiji (ar. *kalām*).

Treće, islamska tradicija Bošnjaka je otvorena za razvijanje i u tom procesu uzima ono što je pogodno za njenu vitalnost i opstanak u multireligioznom i multikulturalnom okruženju Bosne i Evrope, ali zadržavajući svoje Božansko porijeklo i autentično poslaničko nasljeđe.

Četvrto, islamska tradicija Bošnjaka predstavlja miroljubiv i tolerantan pravac za međureligijski i međukulturalni dijalog u kojem daje i uzima radi mira ljudskog duha i uma svih ljudi dobre volje.

REFERENCE / REFERENCES

- Alibašić, Ahmet: *The Profile of Bosnian Islam and how West European Muslims Could Benefit from It*. Paper Presented at „Bosnischer Islam fur Europa“, Akademie der Diozes Rottenburg-Stuttgart & Vereinigung islamischer Gemeindender Bosniaken in Dutschland (VIGB), Hohenheim, 2007.
- *Bosna-Herzegovina Census: Ethnic Characteristics of Population*. 1991. Preuzeto sa /Retreived from <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/Etnicka%20obiljezja%20stanovnistva%20bilten%20233.pdf>
- Cerić, Mustafa: *Roots of Synthetic Theology in Islam - A Study of the Theology of Abū Maṣṣūr al-Māturīdī (d. 333/944)*, ISTAC, Kuala Lumpur, 1995.
- Cerić, Mustafa: *Korijeni sintetičke teologije u islamu: Ebu Mensur el-Maturidi (853-944)*, El-Kalem, Sarajevo, 2012.
- Čimić, Esad: *Struktura religiozne svijesti u građanskim i seoskim sredinama*, u/in: *Revija za sociologiju*, Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske, 1971.
- Cvitković, Ivan: *Sociološki pogledi na naciju i religiju*. Sarajevo, DES, 2005.
- Duranović, Elvir, Ljevaković-Subašić, Sumeja: *Islamska tradicija Bošnjaka na razmeđu stoljeća: Izazovi novih tumačenja islama*. Sarajevo, IITB, 2018.
- Emirhafizović, Mirza, et al. (ed.): *Migrations From Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Ministry of Human rights and refugees and Faculty of Political Sciences, 2013.
- Federalni zavod za statistiku: *Census of population, households and dwellings in Bosnia and Herzegovina 2013*. Sarajevo, FZS, 2016.
- Filandra, Šaćir: *Bošnjačka politika u XX stoljeću*. Sarajevo, IP Sejtarija, 1998.
- Hadžić, Mehmedalija: *Zbornik radova s naučnog skupa 'Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj i institucije, perspektive'*. Sarajevo, IITB, 2014.
- Hamidullah, M.: *Uvod u islam*. Sarajevo, El-Kalem, 1989.
- Handžić, H. Mehmed: *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija, 1940.
- *Constitution of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina*. ICBiH, 2014.
- Karčić, Fikret: *What is 'Islamic Tradition of Bosniaks'?*, Sarajevo, Preporod, 07. decembar/ December 2006.
- Karčić, Fikret: *Islam u sekularnoj državi: primjer Bosne i Hercegovine*, u/in: *Zbornik radova naučnog skupa 'Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj i institucije, perspektive'*, Sarajevo, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 2008.
- Kukić, Slavo, Čutura, Marija: *Religija i njezina uloga u tranzicijskom informacijskom društvu*. Informatol, 45, 2012., 1, str./pp. 14-26.
- McCarthy, Justin: *Ottoman Bosnia, 1800 to 1878*, u/in Pinson, Mark (ed.), *The Muslims of Bosnia-Herzegovina: Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.
- Pantić, Dragomir: *Obim i intenzitet religioznosti u Vojvodini*, u: *Zbornik za društvene nauke Maticе srpske*, broj/number 62, 1977.
- Pew Research Center's Forum on Religion and Public Life: *The World's Muslims: Religion, Politics and Society*, 2013.
- Puhalo, Srđan, *Povezanost etničkog identiteta i religioznosti kod mladih u Bosni i Hercegovini*, u/in: Turjačanin V. i/and Đorđe Čekrlja, *Ličnost i društvo II: etnički, državni i evropski idenitet*. Banja Luka, FES, 2005.
- *Qur'an*.
- Smajić, Aid: *Psihosocijalni aspekti religioznosti kao determinante međunarodne tolerancije*. Sarajevo, Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za psihologiju. Unpublished Doctoral Dissertation, 2010.
- Žiga, Jusuf, Turčilo, Lejla, Osmić, Amer, Bašić, Sanela, Džananović-Mirašćija, Nedžma, Kapidžić, Damir, Brkić-Smigoc, Jelena: *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015.
- Zotova, Ana, Kuburić, Zorica, George Wilkes, Andrejč, Gorazd, Brkić, Marko-Antonio, Jusić, Muhamed, Popov-Momčinović, Zlatiborka, u/in: Knežević, Nikola i Zlatiborka Popov-Momčinović (ed.): *Uloga religije u pomirenju i tranzicionoj pravdi na prostoru Zapadnog Balkana*. Novi Sad, Centar za istraživanja religije, politike i društva, 2013.

Mehmed Akšamija, Projekat: Ciklus „TRAGOVI BOSNE“, *Ornamentalna kompozicija XLII*, 1999.
 Mehmed Akšamija, Project: Art Set „TRACES OF BOSNIA“, *Ornamental Composition XLII*, 1999.